

Війна, революція, хліб і ... жіноче питання

Жінки Олександрівська-Запоріжжя – у боях за омріяну рівність

Коли в лютому 1917 року російський цар зрікся престолу, в багатий на чорноземі Олександрівський повіт прийшло безвладдя, військові окупації, селянські повстання, масові епідемії і голод.

В Олександрівську, як і в інших повітових містах Російської імперії, міське самоврядування було представлено міською думою та виконавчим органом – міською управою. Останні, перед Лютневою революцією, вибори відбулися в Олександрівську в 1916 році, однак революційні події внесли свої корективи і в діяльність міської влади. Вже в липні 1917 року в Олександрівську відбулись додаткові вибори до міської думи, на яких, вперше за всю історію існування думи (починаючи з 1872 року), до цього представницького органу було обрано жінку – двадцятивосьмирічну олександрівську лікарку Дору Кантер. Жінки Олександрівського повіту здобули право на крок до жаданої рівності...

Після Лютневої революції в багатонаціональних містах Запорізького краю запанував піднесений революційний настрій. Відбувались постійні дебати про свободу, майбутній державний устрій, а подекуди і про права жінок. Ініціаторами таких дебатів, у більшості випадків, виступали членкині місцевих осередків "Просвіти" та благодійних жіночих товариств.

З березня 1917 року, поряд з думою та управою, старими представницькими органами влади в місті почали діяти два нові – міська рада робітничих, солдатських й офіцерських депутатів і виконавчий комітет громадських та робітничих організацій. Період відносно мирного співіснування та конкуренції між старими і новими пред-

Овіяний легендами Запорізький край здавна привертав увагу істориків, етнографів і літераторів. Про козацьку, хліборобську та індустриальну славу Запоріжжя написано десятки наукових і науково-популярних книжок, видані підручники, навчальні посібники, різноманітні путівники та збірники архівних документів. Проте, гортаючи сторінки цих книжок, знайомлячись з історією та культурою Запорізького краю, допитливий читач знайде хіба що декілька жіночих імен на тлі повної чоловічої домінації. Жінки ніби ніколи й не жили на овіяних козацькою, хліборобською і сталеварською славою берегах Дніпра. Бо головною дійовою особою цієї історії завжди виступав козак, хлібороб, сталевар і мудрий керівник. А яскраві, соціально активні жінки Запорізького краю та їх діяльність і досі залишаються маловідомою частиною нашого історичного та культурного досвіду.

на робітниця катеринославської тютюнової фабрики Перл Соломонівна Карповська (в майбутньому П. С. Жемчужина) (від квітня 1917 року вона мешкала у сестри в Олександрівську на вулиці Московській, нині Кірова, 83), згуртували навколо себе кількох жінок, взялася виконувати різноманітні суспільно значимі роботи. Актив групи Перл Карповської склали дві олександрівські робітниці-поліграфістки Голда Горелік та Софія Афоніна. Жінки, як згадує Г. Горелік, – прали і латали білизну для поранених червоноармійців у лікарнях міста, носили воду, рубали дрова, розвантажували вугілля, шили одяг, одним словом "лазили везді і всюду". В цей же час члени комісії, яку очолювали Клавдія Андоньєва і Таїсія Макарова, отримавши настанови від О. Коллонтай та парткому, почали проводити з "несвідомими жіночими масами" міста Олександрівська роз'яснювальну та агітаційно-пропагандистську роботу.

На початку квітня на Слободці (робітничий виселок, нині в межах Жовтневого району міста Запоріжжя - О.К.), в приміщенні школи "на валах" (нинішня вул. Героїв Сталінграда), члени жіночої комісії, яку очолювали К. Андоньєва, Т. Макарова та М. Макаренко (Макарихіна) проводять збори "жен робочих и всех женщин вообще". "Это было в одно из воскресений, объявления были расклеены всюду, особенно на маленьком базаре. Не помню повестку дня, но агитатор был из мужчин. Председательствовала Миллер-Колокольцева, собрание прошло хорошо и женщин было полного класса. Выступали с речью жена рабочего, коммунистки, много горячего говорили о необходимости осво-

ставницькими органами зберігався лише до жовтня 1917 року, коли олександрівські більшовики зробили першу (невдалу) спробу захопити владу у місті. Найбільш активними у цей період були, з одного боку, дружини та близькі родички олександрівських більшовиків, а з іншого, прихильниці великодержавних ідей та революційного анархізму. Особливо помітною в цей час була діяльність анархістки зі стажем – Марії Нікіфорової, яка у вересні 1917 року, заручившись підтримкою жителів м. Олександрівська та Олександрівського повіту, зробила спробу революційного перевороту в місті. Спроба виявилася невдалою. М. Нікіфорову за наказом повітового комісара Тимчасового уряду арештовують і кидають до в'язниці. З неволі, як зазначає в своїх спогадах Нестор Махно, її звільнили страйкуючі робітники олександрівських фабрик, заводів і майстерень, які примусили тогочасну владу піти на поступки.

Серед переважної більшості олександрівських жінок які, як і їхні брати, чоловіки та батьки, не були прихильницями радикальних перемін у житті суспільства, росло глухе невдоволення та пасивний спротив активним діям революційно налаштованих робітників і солдатів. У бурхливому революційному морі більшовики були лише однією з хвиль, що раз по раз накочувались на тихе повітове місто Олександрівськ. Однак серед усіх українських і російських партій саме вони, хоч і позірно, однак виявляли увагу і зацікавленість до жіночого питання.

Робітниці, а за ними і курсистки почали все активніше включатися в боротьбу за рівноправність та справедливості в інтересах всіх трудящих на боці більшовиків. Жінки прагнули проводити революційну роботу нарівні з чоловіками, створювати жіночі організації і ... самостійно керувати ними.

Коли в січні 1918 року в містах Запорізького краю була встановлена радянська влада, до ревкому приєдналась незначна кількість революційно налаштованих жінок, які горіли бажанням вийти на сцену політичного життя краю і нарівні з чоловіками зіграти роль у спектаклі, написаному історією для відповідного регіону. Ці жінки не прагнули захищати сім'ю, земельний наділ чи усталені дідівські традиції, вони йшли в революцію, аби досягти своєї мети – самореалізуватися в публічній сфері, до якої раніше майже не мали доступу. Революція

давала таким жінкам шанс, і вони будь-що прагнули до самореалізації. У цей період характер жіночої діяльності повинні були визначати два основні чинники – війна та епідемії. Жіноче питання начебто повинно було відійти на другий план, проте вони все більше втягувалися у вир політичного життя.

В кінці лютого 1919 року до звільненого махновцями і загонами Червоної Армії Олександрівська переїздить із міста Катеринослава штаб новосформованої 1-ої Задніпровської Радянської дивізії на чолі з комдивом Павлом Дибенком. До складу цієї дивізії в той час входили багатотисячні загони найбільш відомих на Півдні України отаманів – Нестора Махна та Никифора Григор'єва. Разом зі штабом до міста прибуває і не менш харизматична особа – начальник політвідділу цієї дивізії Олександра Миколаївна Коллонтай.

Приїхавши до Олександрівська, О. Коллонтай починає невтомно проводити серед військових та місцевого населення агітаційно-роз'яснювальну роботу, а ще ініціює проведення в місті перших велелюдних жіночих зборів.

В останній день лютого в холодній, прокуреній залі Народного Дому на площі Революції (так ця площа називалась у березні – травні 1919 року, а нині - це площа Свободи в Жовтневому районі міста Запоріжжя) зібрався збуджений різношерстий люд. На перші жіночі збори прийшли не лише олександрівські робітниці, продавчині та домашні служниці, а й робітники заводів, червоноармійці, революційні матроси, бійці партизанських загонів і махновці. Більшість чоловіків (особливо вихідців із села - **О.К.**) із значною мірою скептицизму ставилась до задумів більшовиків узаконити громадянський шлюб та урівняти жінку в правах. Взявши слово, полум'яна революціонерка Олександра Коллонтай захоплено розповіла присутнім про революційну енергію мас, про вільне кохання, громадянський шлюб, статус позашлюбних дітей та участь жінок у боротьбі за радянську владу. Після її виступу "о новом быте и участи женщины в общественной жизни", скептицизм олександрівських чоловіків, за свідченням очевидців, швидко переріс у глухий протест. "...Собрание прошло с большим подъемом – писала в своїх спогадах учасниця тих подій жителька Олександрівська Марія Макарова, – и

знаю по многим рабочим семьям, что в это время ссоры на этой почве между мужем и женой проходили очень большие. Многие рабочие или не пускали своих жен на собрания, когда все так рвалось, или если сам уходил, то жена поневоле должна была оставаться с детьми. Это первые драмы в семейном быту, когда женщина начала просыпаться от спячки..." А невдовзі олександрівські комуністи на загальних партійних зборах дружно обрали "комісію по роботі среди женщин при парткоме..." – першу на теренах не лише Катеринославської губернії, а й усього Півдня України, комісію з агітації і пропаганди серед робітниць – більшовицьку жіночу організацію. До складу першої комісії після відкритого поіменного голосування ввійшли: Клавдія Андоньєва (Даниленко), Таїсія Макарова та Марія Макаренко (Макарихіна).

На перше засідання комісії, відразу ж прозваної чоловіками-комуністами "бабською", зібрались майже всі жінки-комуністки міста Олександрівська. За свідченнями очевидців, їх було близько двадцяти. Це були різні за віком, життєвим досвідом, культурним і освітнім рівнем жінки, яким належало в прифронтовому місті розпочати роботу зі згуртування "відсталі жіночої маси". Частина присутніх на засіданні комуністок відразу ж виступила за ініціативну поведінку жінок у вирішенні нагальних соціальних проблем. Більш досвідчені жінки-комуністки воліли проводити роботу виключно під керівництвом та в інтересах більшовицької партії. Не дійшовши згоди "с чего начать работу и с кем работать", члени комісії вирішили "пойти к Коллонтай на квартиру и поговорить более подробно о плане работы". Олександрі Михайлівні ініціатива олександрівських активісток, очевидно, сподобалась, бо вона зустріла гостей привітно і довго та гаряче "развивала свою речь на счет очень заманчивых коммунистических идей об общественных кухнях, прачечных, яслях, школах как необходимых задачах, которые мы должны разрешить в жизни.... Все это нам казалось таким красивым, легко осуществимым, если к этому делу примкнут все женщины. Как же приступить к делу, т. е. с чего начать и после ухода Коллонтай нам не было ясно..." – згадувала учасниця цієї зустрічі Таїсія Макарова.

Доки члени комісії мізкували, як і з чого почати роботу, ініціативна і досить амбіт-

на "жіночий збір", – згадувала учасниця зборів Таїсія Макарова.

Навколо "жіночої комісії" почало незабаром формуватися середовище жінок-активісток та співчуваючих. Воно складалось переважно з дружин, вдів та близьких родичок олександрівських комуністів. На вимогу місцевого партійного осередку жінок-активісток починають нарівні з чоловіками залучати до патрулювання міста, до відбування нічних чергувань у партійному комітеті, розвантаження вагонів та виконання іншої, фізично важкої роботи.

Напередодні першого травня 1919 року олександрівські жінки-комуністки, аби гучніше заявити про себе та свою діяльність, взялися організувати жіночу колонну, аби пройти вулицями міста з революційними піснями, червоними прапорами та гаслами. "...Большая женская колонна выступала вместе с коммунистками, масса беспартийных женщин, Макарихина (мова йде про Марію Макаренко) со знаменем впереди... – так описує в своїх спогадах першу організовану ходу жінок вулицями міста її учасниця Таїсія Макарова.

А за кілька днів загони Никифора Григор'єва, одного з командирів Задніпровської Радянської дивізії, зневірившись у політиці радянської влади на Півдні України, підняли антибільшовицьке повстання і повели наступ на Олександрівськ. Аби залучити до лав захисників міста якомога більше бійців, партком терміново влаштовує для жінок курси червоних сестер та курси з вивчення стрілецької зброї. Олександрівських жінок-активісток нашвидкоруч починають навчати стріляти, перев'язувати поранених, а ще залучати до участі в нічних облавах на контрреволюціонерів та до "приготовления чая на всех", – це коли жінки "по очереди ставили самовар, делили сухари, чай и... убирали..."

Проголосивши "de jure" рівність прав чоловіків і жінок у всіх сферах життя, комуністична партія взялась все активніше притягувати південноукраїнських жінок до дієвої участі "во всех формах и видах революционной борьбы как на фронте, так и в тылу, как путем агитации и пропаганды, так и путем непосредственной вооруженной борьбы..."

Олександр КРИВОШИЙ,
кандидат історичних наук